

Belarusian woven towels:
from a cult object to a work of art
Marija Vinnikova
Translated from Russian
by Dalia Bernotaitė-Beliauskienė

The ritual towel (*ručnik*) is highly treasured in Belarusian traditional culture. There are towels used when making offerings that are known as *abydionnik*, which all the village women would weave together in one day and night, hoping this act would stop a natural or other type of disaster. The so-called tribute ritual towels – *obrok* – are similar in purpose to the *abydionnik*, while *nabožnik* towels were used to decorate icons in the home and at Orthodox churches. The shape of towels would

be associated with a journey through space and time, making it possible to communicate and establish contact, which is why the towel is also considered a mediator or a tool of communication. At present, towels are no longer woven on a mass scale in Belarus yet this theme is featured strongly in the works of professional textile artists. The traditional Belarusian ritual towel is multifunctional, and has its place in both traditional and contemporary professional art production.

Baltarusių rankšluosčiai:

nuo kulto objekto iki meno kūrinio

Marija Vinnikova
Iš rusų k. vertė Dalia Bernotaitė-Beliauskienė

1
Švenčiausiosios Dievo
Motinos Globėjos
vaizdavimo tradicija
stačiatikių ikonose.

2
Rytų apeigų vyskupo
liturginės aprangos dalis:
ilga šilko ar brokato juosta,
papuošta kryžiais, apsiūta
galionais. Omoforas dėvimas
ant sakos, juo apšukamas
vyskupo kaklas, o galai,
siekiantys drabužio apačia,
krenta priekyje ir nugaroje.
Atitinka katalikų palijų (*Dailės
žodynas*, Vilnius: Vilniaus
dailės akademijos leidykla,
1999, p. 248).

Baltarusių tradicinėje kultūroje apeiginis rankšluostis (baltarusiškai – *ručnik*) yra ypač gerbiamas. Tarp baltarusių liaudies meno kūrinų sunku rasti daiktą, kuris būtų universalesnis savo funkcijomis ir įvairesnis dekoratyviniu sprendimu nei apeiginis rankšluostis. Jo panaudojimo diapazonas labai platus. Apeiginis rankšluostis – nepakeičiamas šeimos ir kalendorinių švenčių atributas, kuris lydėjo baltarusius nuo gimimo iki mirties. Nepaisant XX a. vykusių globalių istorinių ir socialinių pokyčių, Baltarusijos kaimuose ši tradicija beveik nebuvo nutrūkusi. Visoje šalies teritorijoje apeiginiai rankšluosčiai dažniausiai austi iš lininių siūlų, kuriems kaimo žmonės priskyrė ypatingą

magišką galią – apgynimo, apsaugos nuo ligų ir nelaimių, burtininkavimo žalos ir kitokio blogio. Įvairiuose Baltarusijos regionuose šio straipsnio autorė užfiksavo itin vaizdingą ir pagarbų lino įvardijimą: „Linas – tai Dievo žvakė“. Balintos lininės drobės spalva liaudies asocijuota su dieviškąja šviesa, kurioje bet koks blogis praranda savo galią. Su šiuo tikėjimu, be abejo, yra susijusi pagrindinė apeiginio rankšluosčio funkcija – globoti ir saugoti. Vertėtų prisiminti ikonografinį siužetą „Pokrov“, kuriame Dievo Motina savo omoforu² apgaubia maldai bažnyčioje susirinkusius žmones, taip juos apsaugodama nuo miestą užpuolusių priešų. Ne atsitiktinai vienoje iš baltarusių ikonų, nutapytų 1649 m., Dievo

Motinos omoforas vaizduojamas kaip ilgas baltas rankšluostis³.

Apeiginis rankšluostis pavaizduotas garsioje graviūroje – žymaus baltarusių švietėjo ir spaudos pradininko Pranciškaus Skorinos portrete, kuris įdėtas į jo 1517–1519 m. atspausdintas Biblijas⁴. Kompozicijos centre esančio rankšluosčio fone pavaizduota P. Skorinos emblema – iš už mėnulio žvelgianti saulė, simbolizuojanti šviesos pergalę prieš tamsą. Kompoziciniu sprendimu – lengvos ornamentinės juostelės baltame dugne – apeiginis rankšluostis šioje graviūroje primena Šiaurės Rytų Baltarusijos, P. Skorinos tėvynės, rankšluosčius, taip nurodydamas žymaus spaustuvinininko etninę kilmę.

Apeiginio rankšluosčio atsiradimo istorija prarasta amžių gelmėje, tačiau jo šventa paskirtis – būti tam tikros žmonių grupės (giminės) simboliu ir saugotoju – išlieka ir mūsų dienomis. Šios apeiginio rankšluosčio funkcijos atskleidžia jį naudojant įvairiose gyvenimiškose situacijose.

Apsauginė funkcija aiškiausia apeiginiuose aukojimo, vadinamuosiuose *abydionnik*, rankšluosčiuose, kuriuos viso kaimo moterys audė kartu per vieną dieną ar naktį, tikėdamos, kad taip užkirs kelią epidemijai, stichinei ar kokiai kitai nelaimėi. Vėliau su šiuo rankšluosčiu, priklausomai nuo to, kokia intencija jis buvo austas, apeidavo aplink kaimą arba po juo, iškeltu ant rankų, praeidavo žmonės, pragindavo gyvulius. Po to rankšluostį sudegindavo arba nunešdavo į cerkvę ir uždėdavo ant ikonos ar palikdavo ant pakelės kryžiaus. Tai liudija tokio apeiginio rankšluosčio, kaip aukos, paskirtį, tikintis išganymo. XX a. pabaigoje etnografinių ekspedicijų metu kai kurios senutės Baltarusijos kaimuose dar prisiminė, kaip dalyvaudavo audžiant apeiginius rankšluosčius *abydionnik* Antrojo pasaulinio karo metu.

Savo paskirtimi į *abydionnik* panašūs vadina-
mieji duokliniai – *obrok* – apeiginiai rankšluosčiai. Ir šiais laikais jų galima pamatyti ant didelių kryžių įvažiuojant į kaimus, kelių kryžkelėse, netoli ypač gerbiamų vietų, kurios Baltarusijoje vadinamos prašymų vietomis – *proščia*. Tai vietos, susijusios su šventais šaltiniais, akmenimis, medžiais ir kitais gamtos objektais, turinčiais gydomųjų galių. *Obrok* – duokliniai rankšluosčiai. Tai individualūs rankšluosčiai–maldos, svarbūs kreipiantis į Dievą prašant sveikatos, gerovės konkreitiems asmenims ar

šeimoms (tarsi ne raštu, o audiniu išreikštas laiškas Dievui). Kitaip nei *abydionnik*, kurių dekorui neskirta daug dėmesio, duokliniai *obrok* rankšluosčiai buvo kruopščiai puošiami. Jų dekore atsispindi ir konkrečios vietovės rankšluosčių puošybos tradicijos, ir individualus audėjos ar siuvinėtojos stilius. Būtent puošybos ypatumai vertinti kaip atgalinis Dievui išsiųstos maldos adresas. Tą patį galima pasakyti ir apie kitus apeiginius, įskaitant ir tikėjimo reikmėms skirtus, rankšluosčius, vadinamus *nabožnik*, kuriais buvo ir iki šių dienų vis dar yra puošiamos ikonos namuose ar cerkvėse. Baltarusijos teritorijoje lokalių rankšluosčių puošybos tradicijų įvairovė rodo, kad šis reiškinys turi gilią istorines šaknis ir yra susijęs su „savo“ ir „svetimo“ žymėjimu. Tikėtina, kad rankšluostis liaudies kultūroje atsirado dar prieš krikščionybės įvedimą ir buvo traktuojamas kaip tam tikros žmonių grupės – šeimos, genties – atpažinimo ženklas. Apeiginiai rankšluosčiai galėjo būti naudojami kaip auka – jais aprišdavo šventus medžius ir akmenis. Dėl šios savybės jie buvo laikomi tarpininkais tarp šios žmonių grupės ir gamtos jėgų, nuo kurių priklausė žmonių gerovė, bei tarp žmonių ir Dievo. Kai kuriose Baltarusijos vietose ši tradicija egzistavo dar visą XX amžių.

Apeiginio rankšluosčio forma – ilgas drobės gabalas su ornamentu galuose – siejama su keliu erdvėje ir laike, suteikiančiu galimybę susisiekti, užmegzti ryšį, sąveikauti. Todėl apeiginis rankšluostis laikomas dar ir tarpininku bei komunikavimo įrankiu. Ant ikonos pakabintas rankšluostis veikia kaip mediatorius tarp prieš ikoną besimeldžiančių žmonių ir aukštesniųjų jėgų (Dievo). Vestuvių ir krikšto apeigose jis tarpininkauja didelėms giminių grupėms (šeimoms) ir atskiriems giminės atstovams (nuotakai ir jaunikiui, gimdančiai moteriai ir bobutei pribuvėjai). Laidotuvių ir atminų apeigose šis rankšluostis veikia kaip tarpininkas tarp gyvų giminės atstovų ir išėjusiųjų anapilin (protėvių).

Tarpininkavimo vaidmuo itin aiškiai atsispindėjo vestuvių papročiuose, kuriuose rankšluostis buvo laikomas ir sutikimo tuoktis simboliu, ir tiesiogine nuotakos bei jaunikio jungiamąja grandimi, ir dovana naujiesiems giminaičiams.

Rankšluosčiai sudarė reikšmingą nuotakos kraičio dalį. Jų kiekis ir kokybė liudijo merginos darbštumą, kruopštumą, gabumus ir meninį skonį, dėl to jaunikio artimieji ją priimdavo palankiau. Apeiginiai rankšluosčiai buvo

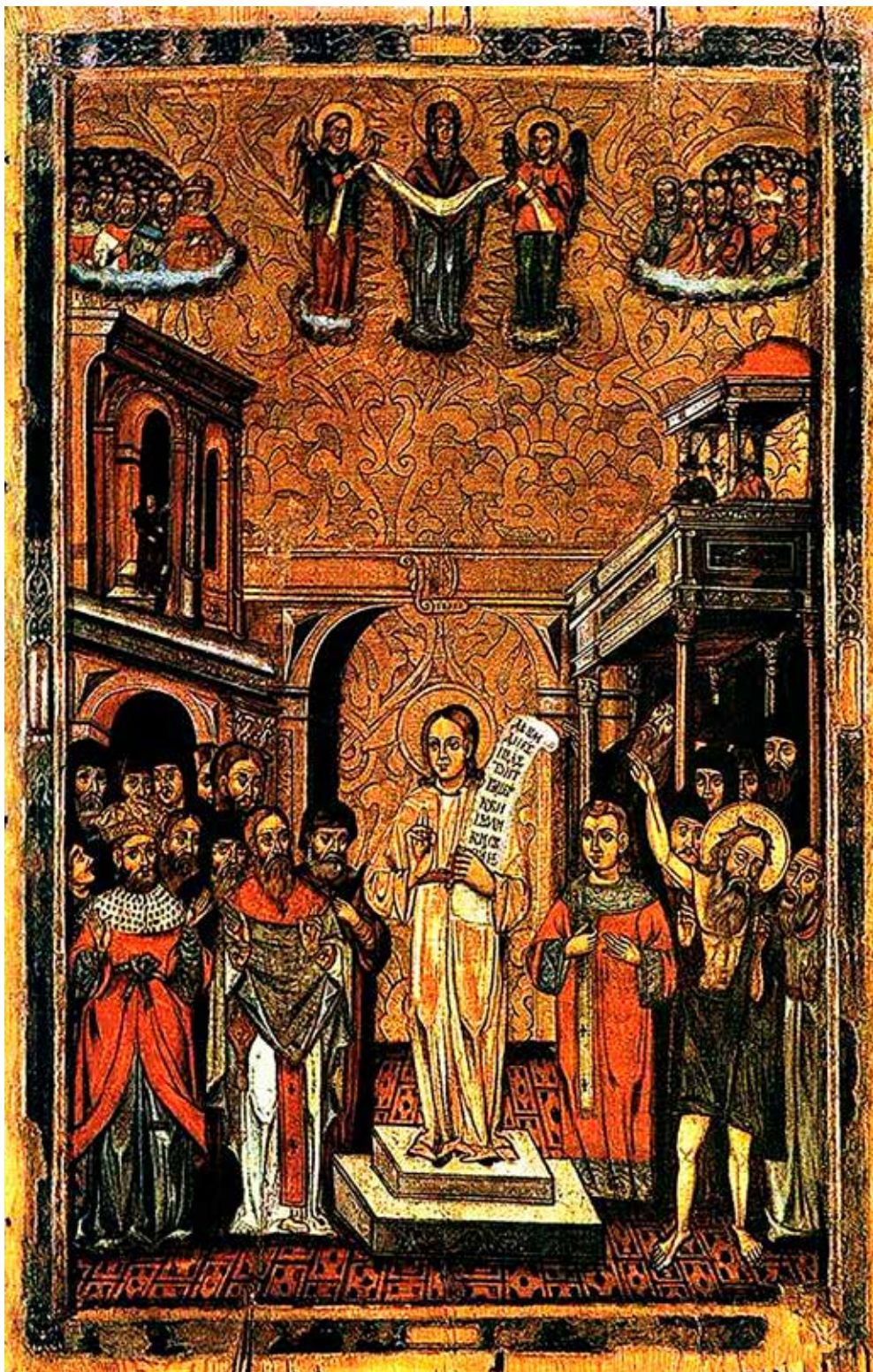
3

Жывапіс Беларусі XII–XVIII стагоддзяў. Склад Н. Ф. Высоцкая, Т. А. Карловіч; аўтар уступ. тэксту Н. Ф. Высоцкая, Мінск: Беларусь, 1980, il. 36.

4

Біблія: Факс. ўзнаўленне Бібліі, выд. Ф. Скарынаю ў 1517–1519 г.: У 3 т. Мінск: БелЭ, 1990–1991, т. 3, 1991, р. 671.

Nežinomas dailininkas
Pokrovas. 1649
Baltarusijos Respublikos
nacionalinis dailės
muziejus

Rankšluostis
Jakšičų k., Berežino r.,
Minsko sr., XX a. pr.
Linas, medvilnė;
diminis ir rinktinis
audimas, nėrimas;
265 × 40 cm
BNMA Baltarusių kultūros,
kalbos ir literatūros
tyrimų centras
Fot. N. Melnikov

>
Rankšluostis
Lukų k., Kalinkovičių r.,
Gomelio sr., apie 1920
Linas, medvilnė;
ruoželinis ir rinktinis
audimas, nėrimas;
329 × 29 cm
BNMA Baltarusių kultūros,
kalbos ir literatūros
tyrimų centras
Fot. N. Melnikov

naudojami nuo pirmųjų vestuvinių ritualų etapų. Piršliai į merginos namus vykdavo su specialiai tai progai iškepta duona ir degtinės buteliu, įvyniotu į rankšluostį. Jei mergina sutikdavo tekėti, jos motina į išgertos degtinės butelį pripildavo rugių, apvyniodavo savuoju rankšluosčiu ir surišdavo juosta – tai simbolizavo sutikimą tuoktis⁵. Jungtvių metu nuotaka ir jaunikis turėdavo atsistoti ant patiesto rankšluosčio. Kai kuriose Baltarusijos vietovėse ilgai išsilaikė ritualinis nuotakos ir jauniko rišimas apeiginiu rankšluosčiu. Toks rankšluostis vertintas kaip patikimas jaunųjų sveikatos, meilės ir gerovės saugotojas ir laikytas greta poros per visą vestuvių ceremoniją.

Apeiginis rankšluostis buvo privalomas gimimo ir krikšto papročių atributas, nes ir čia jis traktuotas kaip dovana ir apsaugos priemonė.

Kaip minėta, apeiginis rankšluostis vertintas ir kaip tarpininkas tarp gyvų šeimos ar giminės narių bei išėjusiųjų anapilin, todėl jis buvo plačiai naudojamas laidotuvėse ir atminų apeigose. Persvėrus rankšluostį per namo langą, buvo pranešama, kad toje sodyboje kažkas mirė. Taip persvertą rankšluostį laikydavo 40 dienų. Rankšluostį padėdavo po velonio galva. Buvo tikima, kad jo protėviai atpažins giminaitį ir pasims pas save. Prie apynasrio pririštu rankšluosčiu buvo vedamas arklys, kuriuo mirusįjį veždavo į kapus. Karstas į kapą buvo nuleidžiamas ilgais rankšluosčiais, o kapo kryžius surišamas

5

Фадзеева В. Я., *Беларускі ручнік*, Мінск: Польша, 1994, p. 56.

<
 Tamara Karelkina
 Aušra. 2005
 Medvilnė, pusvilnė; ripsas
 Respublikinės mokslinės-
 gamybinės baltarusiškų
 liaudies amatų įmonės
 „Skarbnica“ rinkinys

specialiu rankšluosčiu. Jis buvo atnaujinamas atminų dienomis, kai susidėvėdavo – virš senojo pakabindavo naują. Paprastai tai buvo daroma praėjus savaitei po Velykų, antradienį.

Visos šios rankšluosčių funkcijos išliko iki šių dienų. Baltarusijos Polesėje, kurioje tradicijos ypač gajos, rankšluosčius audžia ir apeigose naudoja ir šiais laikais. Tačiau net ir ten, kur tradicinė kultūra jau praranda aktualumą, rankšluostis vertinamas kaip istorinis meninės baltarusių tekstilės paminklas ir yra savotiškas tautiškumo simbolis.

Nuo XIX a. pabaigos tradicinėje baltarusių tekstilėje linkstama į perdėtą dekoratyvumą, šis bruožas neaplenkė ir rankšluosčių puošybos. Tuo metu atsirado naujų medžiagų, naujų audimo ir siuvinėjimo technikų, buvo stambinami ornamentų motyvai, į geometrinio ornamento struktūrą įvedami stilizuoti augaliniai elementai. Per visą XX a. keitėsi spalviniai sprendimai – tradicinis baltos ir raudonos spalvos derinys papildytas juoda spalva, o vėliau ir polichromija (daugiaspalviškumu). Tačiau, nepaisant to, regionų ir vietos rankšluosčių ypatumai buvo išsaugomi ir perduodami būtent per dekoru kompozicinius sprendimus, kurie pasirodė esantys stabiliausi. Tai aiškiai matyti lyginant vienos vietovės skirtingų laikotarpių

rankšluosčius. Regioniniai ir vietiniai baltarusiškų apeiginių rankšluosčių bruožai, jų meninių ir dekoratyvinių sprendimų įvairovė pristatoma Olgos Aleksandrovnos Lobačevskajos albume⁶. Jo autorė daug dėmesio skyrė ir semantiniam apeiginio rankšluosčio vaidmeniui bei jo ritualinėms funkcijoms.

Šį pasaulį paliekant vyresnės kartos audėjoms, siuvinėtojomis ir keičiantis socialinėms gyvenimo sąlygoms, Baltarusijoje rankšluosčiai masiškai nebeaudžiami. Tačiau jų audimo tradicija puoselėjama rajoniniuose Amatų namuose, Baltarusijos meno dirbinių įmonėse.

Rankšluosčio tema ryški ir profesionalių tekstilininkų darbuose. Galima išskirti kelias kryptis. Viena jų – tai naujų meninių sprendimų ieškojimai naudojant tradicines technologijas. Pavyzdžiui, audžiant rankšluosčius dažnai pasitelkiamą keturnytę diminę audimo techniką Liudmila Podobed naudoja kurdamą dekoratyvinius pano šiuolaikiniams interjerams.

Kita tendencija gali būti vadinama asociatyvia. Asociacijų su baltarusių rankšluosčiais galima atsekti Valentinos Bartlovos, Tamaros Karelkinos, Galinos Krivoblockos dekoratyviniuose darbuose, kurie išausti drobiniau arba ataudų ripo pynimu, o panašumas kuriamas spalviniais ir formų sprendimais. Jaunesnioji menininkų karta savo darbuose mėgsta naudoti mišrias tekstilės technikas. Tokie yra Kristinos Vysockos, Julijos Čerkasovos, Julijos Mordvaniuk, Veros Blincovos, Viktorijos Kvaševič ir kitų darbai.

Verta paminėti, kad tradicinis baltarusių apeiginis rankšluostis yra daugiafunkcinis. Skirtingose gyvenimiškose situacijose jis galėjo atlikti vis kitokį vaidmenį ir apimti įvairiapę prasminę reikšmę. Šiuolaikinių menininkų darbuose pastebimas atvirkštinis ryšys: savo kūrybines idėjas jie siekia perteikti per rankšluosčio asociacijas su gyvenimo keliu, ryšiu su Tėvyne, protėviais, per šviesos ir dvasingumo siekį.

6

Лабачэўская В. А., *Повязь часоў – беларускі ручнік*, Мінск: Беларусь, 2002.